

15. Hoe 'voeren' de Nederlandse marine en koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog?

Wederwaardigheden

Direct na de mobilisatie in september 1939 leed de Koninklijke Marine reeds verliezen ten gevolge van mijnontploffingen, waarbij 36 doden te betreuren vielen. In totaal kwamen bij de marine meer dan drieduizend mensen om. Hoewel de oorlog aanvankelijk vooral op het land en in de lucht werd uitgevochten, leverden ook mariniers een bijdrage aan de strijd, zoals in Rotterdam, waar ze in felle gevechten met de Duitsers waren gewikkeld om het gebruik van de Maasbruggen. Teneinde verder aan de oorlog te kunnen deelnemen was het van belang dat personeel, schepen en vliegtuigen naar Engeland werden overgebracht. Ook werd een aantal nog net niet afgebouwde schepen van de scheepswerf gehaald en na afbouw elders ingezet in de strijd tegen de Duitsers. Vice-admiraal J.Th. Furstner, chef van de marinestaf, tevens bevelhebber der zeestrijdkrachten, zocht eveneens zijn toevlucht aan de overzijde van de Noordzee. Hij was gedurende de gehele oorlog tevens minister van Marine in de twee 'Londense' kabinetten onder leiding van P.S. Gerbrandy.

Toen op 8 december 1941 de oorlog met Japan uitbrak, bleven de Nederlandse zee- en marineluchtstrijdkrachten in de Indische wateren aanvankelijk onder bevel van de commandant der zeemacht in Nederlands Oost-Indië, C.E.L. Helfrich. Nederlandse onderzeeboten en marinevliegtuigen waren zeer succesvol in hun strijd met de Japanse tegenstander. Later werd een geïntegreerd commando in het leven geroepen, genaamd ABDACOM (American-British-Dutch-Australian command). Deze organisatorische ingreep kwam de slagvaardigheid van de maritieme combattanten aan geallieerde kant niet ten goede. Wellicht heeft de hierdoor ontstane verzwakking van de maritieme kracht bijgedragen aan de voor de geallieerden zo dramatische afloop van de Slag in de Javazee op 27 februari 1942. Nagenoeg al het materieel van de marine is gedurende de oorlog verloren gegaan.

Ook voor de koopvaardij begon de oorlog feitelijk al in september 1939. Voor 10 mei 1940 waren reeds twintig Nederlandse koopvaardij-schepen tot zinken gebracht ten gevolge van ontploffende zeemijnen en aanvallen van 'U-Boote'. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zelf heeft de Nederlandse koopvaardij een zeer belangrijke bijdrage geleverd aan het oorlogsbedrijf van de geallieerden. Dankzij haar inspanningen werd tussen 1940 en 1945 op nagenoeg alle zeeën en bij alle oorlogscampagnes de Nederlandse vlag gezien. Dat ging wel ten koste van zware verliezen. Meer dan 4.500 koopvaarders hebben ten gevolge van oorlogshandelingen de dood gevonden en honderden schepen zijn gezonken. Bekende schepen die verloren gingen waren de 'Statendam', de 'Slamat' en de 'Marnix van Sint Aldegonde'.

Marine

Bij onderzoek naar het 'varend verleden' van voorouders of anderen is het belangrijk een onderscheid te maken tussen personeel van de koopvaardij en dat van de marine. Het Nationaal Archief beheert voor wat betreft de periode van de Tweede Wereldoorlog archieven met persoonsgegevens van beide beroepsgroepen, maar de wijze waarop onderzoek gedaan moet worden, verschilt. Indien niet bekend is in welke tak van zeevaart iemand actief is geweest kan men twee afzonderlijke onderzoeken verrichten, één naar een mogelijke marineloopbaan en één naar een loopbaan binnen de koopvaardij.

Een belangrijke bron bij onderzoek naar een loopbaan bij de marine is het persoonsdossier. In een dergelijk dossier wordt de staat van dienst bijgehouden van personen die bij de marine gediend hebben. De persoonsdossiers van het marinepersoneel, dat tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft gediend, berusten niet bij het Nationaal Archief, maar bij het Nederlands Instituut voor Maritieme Historie (IMH) in Den Haag en bij het Bureau Registratie en Informatie Ontslagen Personeel (BRIOP) te Kerkrade.

Indien de persoon naar wie onderzoek wordt gedaan, vóór 1908 geboren is, kan contact opgenomen worden met het Nederlands Instituut voor Maritieme Historie. De inhoud van de dossiers kan erg verschillen; sommige bevatten alleen een naam en een rang, andere een compleet overzicht van een loopbaan. De dossiers zijn op geboortedatum geordend. Bij de aanvraag van een kopie van een persoonsdossier moet de geboortedatum van de gezochte worden vermeld. Naast de persoonsdossiers beschikt deze instelling over nalatenschapsdossiers. Hierin berust informatie over de afwikkeling van de nalatenschap van personen die tijdens de oorlog in actieve dienst zijn gesneuveld.

Wanneer de gezochte persoon na 1908 geboren is kan men zich in verbinding stellen met het Bureau Registratie en Informatie Ontslagen Personeel te Kerkrade, onderdeel van het ministerie van Defensie. Bij de aanvraag dient ook bij deze instelling de geboortedatum van de betreffende persoon te worden vermeld. Naast de persoonsdossiers heeft deze instelling tevens de beschikking over specifieke personeelsbestanden van de jaren rond de Tweede Wereldoorlog.

ARCHIEVEN MARINE

Onderzoek naar marinepersoneel (1940-1945) bij het Nationaal Archief

De persoonsdossiers kunnen aanleiding geven tot verder onderzoek. Het Nationaal Archief beheert diverse archieven waarin aanvullende informatie over een marineloopbaan kan worden aangetroffen. Hierbij kan gedacht worden aan bijvoorbeeld bevorderingen, onderscheidingen en krijgsraad-uitspraken. Deze informatie is verspreid over een groot aantal archieven. In onderstaand overzicht treft men alleen archieven aan waarin veel persoonsgegevens te vinden zijn die gemakkelijk toegankelijk zijn. Uiteraard zijn er bij het Nationaal Archief meer archieven aanwezig die informatie bevatten over de marine tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een overzicht van deze archieven wordt aangetroffen in het archievenoverzicht in de studiezaal of op de website van het Nationaal Archief. Onderzoek in deze archieven is aan te raden indien men over gedetailleerde informatie over de gezochte persoon beschikt. In dat geval is het mogelijk gericht te zoeken.

- toegang 2.09.06

Ministerie van Justitie te Londen, [1936]1940-1945[1953]

Dit archief bevat zeer veel persoonsgegevens, verspreid over de gehele toegang.

- toegang 2.09.19

Hoog Militair Gerechtshof: Kamer Indonesië, 1950; Krijgsraden voor de Landmacht, 1923-1940; Krijgsraden te Velde, 1941-1962; Temporaire Krijgsraden, 1946-1949; Zeekrijgsraden, 1940-1962

raadpleging van stukken alleen mogelijk na indiening van een schriftelijk verzoek inclusief onderzoeksopzet bij het hoofd Onderzoek van het Nationaal Archief.

inv.nrs. 81-83

Dossiers van de zeekrijgsraad in Engeland, 1940-1946.

inv.nrs. 84-90

Archief van de fiscaal van de zeerijksraad te Londen (correspondentie, vonnissen, processen-verbaal en dergelijke)

inv.nr. 91

Dossiers van de zeerijksraad in Australië, 1943-1945.

inv.nrs. 92-108

Dossiers van de zeerijksraad van de strijdkrachten in het Oosten, 1942-1950.

inv.nr. 173

Dossiers van de zeerijksraad te Den Haag, alfabetisch geordend, 1940.

inv.nr. 276 A B

Klapper, volgnummer, van wie binnengekomen, datum, nr. van het stuk, korte inhoud.

- toegang 2.10.45

Ministerie van Koloniën te Londen, 1940-1946(1948)

inv.nr. 826

Marinepersoneel, 1943-1945. O.a. personen afkomstig uit Nederlands-Indië, die als dienstplichtige of reservist behoren tot de Koninklijke Marine.

Stamboeknummer, rang, naam, geboortedatum, functie in Nederlands-Indië.

- toegang 2.12.12

Directie der Marine: Commandement Maritieme Middelen Willemsoord, 1815-1958

inv.nr. 1201-1207

Nominatieve staten (1940).

inv.nr. 1275

Personeelsbescheiden, 1943.

Rang, naam, van, naar, datum, stamboeknummer, overplaatsingen. Niet alfabetisch geordend.

inv.nr. 1278

Voordrachten, 1940, 1945-1946. Voordrachten tot bevordering van personeel beneden de rang van officier.

Naam, laatste bevordering, beoordelingen, karaktereigenschappen, advies commandant, stamboeknummer. Chronologisch geordend.

inv.nr. 1279

Voordrachten, 1940, 1945-1946. Verzoek ontslag, chronologisch geordend, juni-juli 1940.

inv.nr. 1280

Verzoeken tot overplaatsing en ontslag (1945-1946).

Stamboeknummer, naam, verzoek en reden, advies, beslissing. Niet alfabetisch geordend.

- toegang 2.12.19

Koninklijke Marine: Chef van de Marinestaf en de Bevelhebber der Zeestrijdkrachten, (1942)1945-1948

inv.nrs. 860-865

OORLOGSGIDS

15_Hoe 'voeren' de Nederlandse marine en koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog?

Onderzoek naar marineofficieren 1942. Betreft onderzoek naar slechts zeven personen.

- toegang 2.12.25

Inspecteur, Inspecteur-Generaal en Directeur-Generaal van het Loodswezen, (1786)1814-1979(1980); Marine Stoomvaartdienst, (1816)1824-1843(1929)

inv.nr. 1129

Klapper op de namen van personeelsleden, met personeelsbeschikkingen, 1939-1947.

inv.nrs. 1130-1133

Registers van personeel, 1939-1948.

2.12.29

- toegang 2.12.32

Ministerie van Marine: Collectie archiefbescheiden inzake de Mariniersbrigade in de Verenigde Staten, 1943-1946

inv.nr. 1

Register houdende persoonsgegevens van militairen behorende tot het Korps Mariniers, gedetacheerd in de VS (1943-1944).

Stamboeknummer, rang, naam, vanwaar gekomen, datum bevordering, gestationeerd, burgerlijke staat, verblijfplaats gezin, aantal kinderen. Alfabetisch geordend.

inv.nr. 2

Register houdende persoonsgegevens van militairen behorende tot het Korps Mariniers gedetacheerd in de VS (1943-1944).

Stamboeknummer, naam, datum bevordering, traktement/soldij, verhoging, aantal kinderen, gevestigd, brevetten, kamp, komt van, naar, aankomst VS, datum laatste bevordering. Geordend per rang, niet alfabetisch.

- toegang 2.12.37

Ministerie van Marine: Bevelhebber der Strijdkrachten in het Oosten, 1942-1946

inv.nrs. 8-12

Inhoudsopgave, personeel 1942-1945, kaartstelsel.

inv.nrs. 47-50

Ingekomen en minuten van uitgaande stukken, 1942-1945.

inv.nrs. 13-16

Inhoudsopgave, personeel 1942-1945, kaartstelsel. Geheim.

inv.nrs. 51-55

Ingekomen en minuten van uitgaande stukken 1942-1945. Geheim.

inv.nrs. 17-20

Inhoudsopgave, personeel 1942-1945, kaartstelsel. Zeer Geheim.

inv.nrs. 56-59

Ingekomen en minuten van uitgaande stukken, 1942-1945. Zeer Geheim.

- toegang 2.12.51

OORLOGSGIDS

15_Hoe 'voeren' de Nederlandse marine en koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog?

Ministerie van Defensie; commissie tot onderzoek gedragingen marinepersoneel Nederlands-Indie, 1945-1949
raadpleging van stukken alleen mogelijk na indiening van een schriftelijk verzoek inclusief onderzoeksopzet bij het hoofd Onderzoek van het Nationaal Archief.

inv.nrs. 4-5
Nadere toegang op dossiers met persoonsinformatie.

inv.nrs. 7-77
Dossiers met persoonsinformatie.

inv.nrs. 84-86
Dossiers met persoonsinformatie.

inv.nr. 104
Dossiers met persoonsinformatie.

inv.nr. 112
Dossiers met persoonsinformatie.

- toegang 2.13.71
Ministerie van Defensie te Londen [1940-1941]; Ministerie van Oorlog te Londen [1941-1945];
Departement van Oorlog: Bureau Londen [1945-1947], [1933]1940-1947(1974)
Naamklapper op bijlagen 2-4 en 6.

- toegang 2.13.99
Ministerie van Defensie: Collectie Zuiveringen, 1945-1959
raadpleging van stukken alleen mogelijk na indiening van een schriftelijk verzoek inclusief onderzoeksopzet bij het hoofd Onderzoek van het Nationaal Archief.

inv.nrs. 570-574
Dossiers betreffende verklaringen van en onderzoeken naar de gedragingen van Nederlandse marineofficieren tijdens de meidagen van 1940 alsmede eindverslagen.
Alfabetisch geordende dossiers. Openbaar in 2025.

inv.nrs. 829-832
Dossiers inzake het verhoren, onderzoeken, beoordelen van en adviseren aan de minister inzake het al dan niet handhaven van militairen (loodswezen). Alfabetisch geordende rapporten. Openbaar in 2025.

LITERATUUR MARINE

- R. Baetens, Ph.M. Bosscher, H. Reuchlin (red.), Maritieme geschiedenis der Nederlanden (Bussum 1978), met name 344-351 (hierop is de inleiding gebaseerd).
- P.M. Bosscher, De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog, 3 dln (Franeker, 1984-1990).

Het Nederlands Instituut voor Maritieme Historie beschikt over een verzameling van circa 30.000 boeken, 10.000 brochures en meer dan 900 tijdschriften en jaarboeken over de marine en maritieme geschiedenis. Boeken, brochures, tijdschriften enzovoort, worden niet uitgeleend. Zij kunnen op de studiezaal van het Instituut worden geraadpleegd. Een overzicht

van aanwezige publicaties is on-line te raadplegen via de website www.nimh.nl/nl/collecties/Bibliotheek/

Koopvaardij

Een belangrijke bron bij onderzoek naar een loopbaan bij de koopvaardij is de Londense Collectie Koopvaardij (LOCK) van het Nederlands Instituut voor Maritieme Historie. In deze collectie treft men de staten van dienst van 18.500 Nederlandse en 13.000 buitenlandse opvarenden op de koopvaardijvloot in de periode 1940-1945 aan.

ARCHIEVEN KOOPVAARDIJ

Onderzoek naar koopvaardijpersoneel (1940-1945) bij het Nationaal Archief

De staten van dienst kunnen aanleiding geven voor verder onderzoek. Het Nationaal Archief beheert diverse archieven waarin aanvullende informatie over het koopvaardijpersoneel in de oorlogsjaren kan worden aangetroffen. Hierbij kan gedacht worden aan bijvoorbeeld scheepsjournalen, onderscheidingen en nalatenschappen. Deze informatie is verspreid over een groot aantal archieven. In onderstaand overzicht staan alleen archieven vermeld waarin veel persoonsgegevens te vinden zijn en die bovendien gemakkelijk toegankelijk zijn. Uiteraard zijn er bij het Nationaal Archief meer archieven aanwezig die informatie bevatten over de koopvaardij tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een overzicht van deze archieven wordt aangetroffen in het archievenoverzicht in de studiezaal of op onze website. Onderzoek in deze archieven is aan te raden indien men over gedetailleerde informatie over de gezochte persoon beschikt. In dat geval is het mogelijk gericht te zoeken

- toegang 2.06.084

Commissie voor Aangehouden Lading / Netherlands Shipping and Trading Committee (COVAL / NSTC), 1939-1957

inv.nrs. 175-181

Crew Insurance Department, Scheepsdossiers betreffende rampen, ongelukken en incidenten, 1940-1947.

inv.nrs. 182-294

Insurance Department, Scheepsdossiers met retroacta, 1940-1947, 113 pakken, alfabetisch op scheepsnaam.

inv.nrs. 295-513

Scheepsdagboeken en scheepsjournalen, 1939-1950, 123 pakken, 23 delen en 12 omslagen; alfabetisch op scheepsnaam.

inv.nrs. 518-519

Afdeling Grote Vaart, Inspectierapporten betreffende toestand schepen en bemanning; alfabetisch op scheepsnaam.

- toegang 2.09.06

Ministerie van Justitie te Londen, [1936]1940-1945(1953)

Dit archief bevat zeer veel persoonsgegevens, verspreid over de gehele toegang.

- toegang 2.09.19

Hoog Militair Gerechtshof: Kamer Indonesië, 1950; Krijgsraden voor de Landmacht, 1923-1940; Krijgsraden te Velde, 1941-1962; Temporaire Krijgsraden, 1946-1949; Zeekrijgsraden, 1940-1962

raadpleging van stukken alleen mogelijk na indiening van een schriftelijk verzoek inclusief onderzoeksopzet bij het hoofd Onderzoek van het Nationaal Archief.

inv.nrs. 81-83

Dossiers van de zeekrijgsraad in Engeland, 1940-1946.

inv.nrs. 84-90

Archief van de fiscaal van de zeekrijgsraad te Londen, correspondentie, vonnissen, processen-verbaal, en dergelijke

inv.nr. 91

Dossiers van de zeekrijgsraad in Australië, 1943-1945.

inv.nrs. 92-108

Dossiers van de zeekrijgsraad van de strijdkrachten in het Oosten, 1942-1950.

inv.nr. 173

Dossiers van de zeekrijgsraad te Den Haag, 1940.

- toegang 2.16.31

Buitengewone Raad voor de Scheepvaart te Londen, (1939)1940-1946

In de toegang is een index op scheepsnaam en persoonsnaam aanwezig.

- toegang 2.16.32

Oorlogsonderscheidingen voor het Koopvaardij- en Luchtvaartpersoneel, 1940-1975

In de toegang is een index op scheepsnaam en persoonsnaam aanwezig.

- toegang 2.16.40

Inspecteur in Buitengewone Dienst voor de Scheepvaart te Londen, 1940-1946

Scheepsverklaringen inzake ongelukken. In de toegang is een index op scheepsnaam aanwezig.

- toegang 2.16.54

Ministerie van Scheepvaart en Visserij te Londen: Directoraat-Generaal voor de Scheepvaart en Voorgangers: Nalatenschapsdossiers Zeelieden Koopvaardij, 1940-1945

In de toegang is een index op persoonsnaam aanwezig.

- toegang 2.16.56.10

Commissiearchieven op het terrein van de Scheepvaart, 1906-1971: Dossiers

Scheepsrampen uit het archief van de Inspecteur-Generaal voor de Scheepvaart, 1940-1945

inv.nrs. 1-9

Stukken betreffende het vooronderzoek door de scheepvaartinspectie naar scheepsrampen die hebben plaatsgevonden, 1940-1945.

- toegang 2.16.56.12

Commissiearchieven op het terrein van de Scheepvaart, 1906-1971: Commissie voor het

afnemen van Examens voor Machinisten en Stuurlieden ter Koopvaardij te Penryn, 1941-1945

inv.nrs. 1-2

Registratie van de afgegeven diploma's voor machinist en stuurman ter koopvaardij, 1941-1945.

inv.nr. 3

Register waarin aantekening is gehouden van kandidaten die niet zijn geslaagd, van personen die alleen informatie hebben gevraagd en van vermiste of overleden machinisten ter koopvaardij.

inv.nr. 4

Lijst van geslaagden voor de stuurliedenexamens, alfabetisch geordend, 1941-1945.

inv.nrs. 6-9

Stukken betreffende het afnemen van examens en het verstrekken van diploma's, alfabetisch geordend, 1941-1945.

- 2.16.56.13

Commissiearchieven op het terrein van de Scheepvaart, 1906-1971: Plaatsingslijst van het archief van de Commissie ter Behandeling van Beroepszaken van Koopvaardijpersoneel in Nederland, 1945-1948

inv.nr. 1-d

Alfabetische en numerieke lijst van beroepszaken.

inv.nr 2-6

Dossiers 1-153.

LITERATUUR KOOPVAARDIJ

- K.W.L. Bezemer, Geschiedenis van de Koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog. 3 dln [Amsterdam 1986-1990].
- D. Brongers, Op tegengestelde koersen. De kustvaart in oorlogstijd (Deventer 1996).
- J. Eggens, P.Th. Six, H. Winkel en J.A. Swaab, Nederlandsch Recht in oorlogstijd. In Engeland ontstaan en toegepast (London 1945).
- L.L. von Münching, De Nederlandse koopvaardijvloot in de Tweede Wereldoorlog 2 dln [Bussum, Middelburg 1978-1986].
- D. Schaap, Odyssee van Hollandse vissers. Nederlandse trawlers in Engeland 1940-1945 (Haarlem 1995).
- A.M.G. Smit, Varen, vechten of berechten. Nederlandse maritieme rechtspraak op het grondgebied van Groot-Brittannië gedurende de Tweede Wereldoorlog (Arnhem 1991).\
- E. Somers, M. Pier, Archievgids voor de Tweede Wereldoorlog (Zutphen 1994).

Het Nederlands Instituut voor Maritieme Historie beschikt over een verzameling van circa 30.000 boeken, 10.000 brochures en meer dan 900 tijdschriften en jaarboeken over de marine en maritieme geschiedenis. Boeken, brochures, tijdschriften enzovoort, worden niet uitgeleend. Zij kunnen op de studiezaal van het Instituut worden geraadpleegd. Een overzicht van aanwezige publicaties is on-line te raadplegen via de website <http://defbib.kma.nl/biblios.html>.